

FIGYELEMRE MÉLTÓ TÁRSADALOMELMÉLETI KÍSÉRLET

Ankerl Géza

ga1@inuge.ch

Dénes Tamás és Farkas János: *A humán társadalom elmélete – multistrukturális modell alapján*. Budapest, Gondolat kiadó, 2015.

Ha valaki *A humán társadalom elmélete* könyvcímre talál, talán meglepi, hogy az „élő rendszerre” utaló „emberi” jelzőt a szerzők a görög-római „humán” szóval fejezik ki, de mégsem gondolja, hogy valójában „különös kutatók” (159) rendkívüli vállalkozásának szülötte. Dénes Tamás egy titoktannal (kriptográfiával) is foglalkozó matematikus és Farkas János, egy bölcséleti és elméleti fizikai képzettséggel is rendelkező, a tudomány- és ismeretelméletben elmerült szociológia-tanár évtizedes együttműködésükben (333) arra vállalkoznak, hogy általános formalizált szinten megtalálják az emberi társadalom rejtélyeinek kulcsát (35). Nyilvánvaló, hogy a munka tárgyának megfelelni nem mindennapi szakmai „gyerekjáték”, rutinmunka. A kultúrtörténetben jártas ember tudja, hogy csak a saját nyugati kultúrkörünket tekintve is évezredek irodalom súlya – mint „előzmények” (52–65) – szűkíti le az újdonság kilátásait.

De kezdjük „in medias res”, milyen elméletet talál elénk a „multistrukturális modell”.

A tartalomjegyzék nyomán és a könyv egyszerű lapozgatása folytán mindjárt szembeötlő, hogy elsősorban a matematika szigora adta módszertani haladást ígér, s a társadalomképnek a nem-humán élővilággal összevető, biológiai értelemben vett (70–81) evolúcionizmus (63, 64) képez háttérrel. De abban az értelemben is, hogy – a minden globalista álmon túl jelenleg a különböző kultúrkörökben élő – társadalmak időbeli „fejlődési” rendben, „szintekben” vannak felsorakoztatva. Ez az álláspont közel áll a Tőkei Ferencnek négy nyelvre is lefordított *A társadalmi formák elméletéhez* című munkájában képviselt gazdaság-technológiai marxista fejlődéselméletéhez (85). A társadalmaknak ez a szinte szükségszerű egymásrakövetkezési rendje implicite rangsorolja azokat.

Azt észleljük, hogy a nyugati (mainstream) kincstári társadalom- és történelemtudományt továbbra is nyíltan vagy burkoltan a gyarmatosító szuprematizmus árnyékolja be. (Ankerl G.: *Global Communication without Universal Civilization. 1. k: Coexisting Contemporary Civilizations: Arabo-Mulsim, Bharati, Chinese, and Western*. 2000.) Nem hiába viseli a Londoni Egyetemnek 1916-ban alapított *Oriental Studies* intézete 1938 óta az *Asia, Africa and the Middle East Studies* elnevezést. Pedig nyilvánvalóan e területeket ismeretelméletileg csak a gyarmatosítás éhsége fogja össze! Evvel kapcsolatban szerencsésen idézi a most tárgyalt munka Zygmunt Baumant: „univerzális(!) mércék hiányában a posztmodern világ gondja nem a felsőbbrendű kultúra globalizálása, hanem a kultúrák közötti kommunikáció és a kölcsönös megértés biztosítása.” (16–7) Ennek megvalósításához nem lehet Ernest Gellner *Sovjet and Western Anthropology című munkája* elégséges útmutató (64). Mindezt szükségesnek tartottuk

leszögezni, mert a munka egyetemes ismeretek termelésére törekszik, s az általános feltételezéseknek meg kell felelnie.

A munka nem akar szociológiai szakdolgozat lenni (55), hanem a marxista és más iskolák tradíciója szerint általános társadalomtudományi jellegű. Elvont szinten szintetizálni akarja a társadalom (szak)tudományait. Az „előzmények” (52ff és 257ffg) nem az idézett és főleg megemlített múlt szerzőket illetően nem lehet enciklopédikusan teljesebb. Az egységesített társadalomelmélet alapjainak vonatkozásában a szerzők legtöbbit a XIX. századbeli, a szó pozitív értelmében vett polihisztortól, Ratzenhofer Gusztávtól hajlandók a legtöbbet tanulni (53ff, 244), nevezetesen azt, hogy a Természet törvényei analógiát mutatnak a társadalom törvényeivel, de mindazonáltal elismerik az élettelen, élő okság és az „emberi kölcsönhatások” sajátosságait. (53, 66). A tudományos elméletek fejlődését illetően a szerzők Thomas S. Kuhn főleg a paradigmák „rendszerátváltásaira” vonatkozó ismeretelméletét tartják a leginkább figyelemre méltónak (52).

Minden tudománytörténeti vizsgálódáson túl elsősorban Dénes és Farkas multistrukturális modelljét akarjuk bemutatni. Ehhez pedig a példásan részletes tartalomjegyzék követe ad alkalmat, mert a szerzők szerint az vezérfonalnak tekinthető (19). Ennek kifejtésére szentelik az első fejezetet. Majd az „elméleti előzményekkel” foglalkoznak. A harmadik fejezet a társadalmat, mint élő rendszert prezentálja. A negyedik, a leghosszabb, annak működését. S végül a könyv ötödik záró fejezete a társadalmi fejlődés és biológiai evolúció viszonyát taglalja.

„A vezérvonal a humán társadalomelmélethez” alap-sémájában az emberi társadalmat kétvértékű modellbe foglalja össze: van egy evolúciós vagy nagy vértékű és egy társadalmi mozgást szabályozó kis vértékű (26, 1.1. ábra). A „humán társadalom kétvértékű modelljére” rimel szerkezetileg „az evolúció kétvértékű modellje” (276, 5.3.2.2. ábra). Ha az olvasó bárhol az evolúciós és fejlődési szinteket és faktorokat illetően eltéved, e vázlatok visszavezetik a helyes útra.

Mind a társadalom (szívesen mondanám társadalmak) működésének, mind (struktúra)-váltásainak felfogásához az élettantudományi analógia ad háttérrel és mondhatni, hogy magának az alapmodell meghatározásában is. Így igyekszik a régieken túllépni, mert az „élettelen (!) tudományokból átvett mérési eljárásokkal az ember olyan kvalitatív metrikus térbe konvertálta a társadalom multistrukturális terét, amely egyre kevésbé izomorf a valósággal.” (22) S ezzel összhangban az ebben a munkában kifejtett multistrukturális modell alapja éppen a metrikus matematikával szemben azt általánosítással túllépő strukturális matematika. Ennek a társadalomra való alkalmazásával ígér egy tárgyilagosabb, a valósággal izomorfbabb (22) társadalomtudományi elméletet.

E munka magát az emberi társadalmakat a nem-emberi, állati és növényi közösségekhez hasonlítva, mint „tanulságos” fajtaként határozza meg, amihez Dénes strukturális matematikáját „rendeli: az élettelen rendszerek strukturális modelljei egyszerű multigráfok, míg a multistrukturális élő rendszereket 1-nél magasabb szintű MsM-gráfok képesek csak modellezni.” (67) E ponton talál egymásra a Farkas-féle társadalom fogalma (77–78) a Dénes-féle multistrukturális matematikájának Multistrukturális Memória modelljével (MsM) (19). E vonatkozásban az *Isteni téveszme* (2007) írójának, a harcoss evolucionista etológus Clinton Richard Dawkins-nek a *mém* (emlékmás) fogalma erős befolyást gyakorolt a szerzőkre. A gének mellett a mémek – „emlékmásolatok” – is öröklődnek (40). S ez a strukturális evolúció alapja. Ennek szellemében „a humán társadalom az egymással együttműködő emberek kultúratevő tevékenysége, a különböző generációk közötti értékek és tapasztalatok átörökítése.” (Farkas 2002, 17)

Itt jegyezzük meg, hogy az emberiséget illetően a kollektív memória átadása szempontjából az emberi írás és írásmódok különös figyelmet érdemelnének. A kollektív tudat generációkon átnyúló átadása először természetesen az élő szóval, az anyanyelven keresztül

történik. S mivel a magatehetetlenül földre jövő embercsemete csak szülei által való szocializálása jóvoltából lesz felelős „souverain” (Rousseau) egyén, a Nyugaton elterjedt individualista-liberális társadalmi szerződésmodell, amely szerint független egyének megegyezése alapítja, „alkotmányozza” az államot, nem rendelkezik realista bázissal. Mindenki elkerülhetetlenül a felserdülő szocializációja révén abba egyszerűen belenő, beidomul. (Ankerl Géza: *Anyanyelv, írás és civilizációk*. 2004.)

A munka negyedik, leghosszabb fejezete a „társadalom működésének” van szentelve. A tizenegy alfejezetben a szociológiailag képzett olvasó többek közt a materiális egyenlőség és a formális (esély)egyenlőség (107–111 és 164–167) megkülönböztetésére vonatkozó ismereteit és a jelenlegi reális helyzet állására, tendenciáira vonatkozó ismereteit gazdagíthatja (160ff). A szerzők szerint a társadalom résztvevőinek „két alaptípusa a *birtokosok és a kiszolgáltatottak*” (164). A szerzők a marxi Tőke kizsákmányolási és munkaelméletének úgy ígérik megújítást, hogy a tudáshalmozódásnak és a halmozóknak új központi szerepet tulajdonítanak.

A mű kitér a kollektivistának bélyegzett marxizmussal szemben az individualista liberalizmus nem rég elhunyt harvardi patriarchájának, John Rawlsnak a társadalmi igazságosságra vonatkozó szociáletikai fejtegetéseire is. (220–221). Szerintük *Az igazságosság elmélete* csak a nullaösszegű játék szabályait dolgozza ki. Annak paradoxát pedig csak a szerzők által elképzelt – itt még előlegezett – infosance (információs reneszánsz) társadalom (295ff) közösségi szellemével lehet túllépni.

A 4. fejezet 11. utolsó alfejezetében a társadalmi energia megmaradás törvényét fejtik ki egy gondolatkísérlet, az ún. Aréna-modell kapcsán. Megfogalmazásuk szerint ez az „alapmodell”, amely a társadalmat mint élő multistruktúrát s nem mint nullaösszegű játékot képezi le. Azért hívják Aréna-modellnek, mert bika-viadalhoz hasonlítják: a torreador a birtokos (hatalom), (vörös) posztója az információ és a bika (tömege) a kiszolgáltatott nép (247, 251).

A fejtegetéseket Dénes igényes strukturális matematikai leírásai és levezetései gazdagítják. A matematikában nem járatos szociológusok a könyv második függelékében találnak matematikai alapdefiníciókat és tételeket.

Az ötödik záró fejezet címe: *Társadalmi fejlődés és evolúció*. Ha valaki Farkas professzornál vizsgálni akar s a „fejlődést” egyszerűen az „evolúció” magyar változatának kezeli, elbukik (268, 271). Míg a szerzők szó-használatában az evolúció biológiai, addig a „fejlődés a társadalmi változások speciális esete” (268). Nagy vonalakban Darwint (akárcsak a szociáldarwinizmushoz közelálló Ratzenhofer és Dawkins) vonalat követve az élő világ evolúciójáról beszélhetünk, ebbe a folytonosságba beleértve az emberiséget. Olyan élő struktúrák maradnak fent és terjednek el, amelyek a szelekció, a tulajdonság-átöröklés és a mutációk révén növelik túlélési és szaporodási esélyeiket (273). Jóllehet a szerzők az összes élő fajra, nemre alkalmazható strukturális modellt ajánlanak, de az emberiségre vonatkozólag számukra ez önmagában nem kielégítő. Így nem esnek előfutáraiknak abba a csapdájába, hogy az emberi társadalmak kifejlődését egyszerűen a többi „állatfajta” evolúciójának kaptafájára húzzák. A humán társadalom ugyanis nemcsak a gének révén, hanem a kulturális öröklődés révén is folytonosságot mutat fel (282, 299; „tapasztalatok átöröklése” Farkas 2002, 17). A tudás-felhalmozódásnak, bár hézagos és „földrengések” tarkította vonala ígér fejlődést. A bonyolultság és a stabilitás (fenntarthatóság) növekedése jellemzi e fejlődő multistruktúrákat. A gráf-teória nyelvére lefordítva, a gráf sűrűségének és a gráfbeli körök számának a növekedése biztosítja a stabilitást (264), vagyis több szálra kell elvágni, hogy a rendszer széttessen. (Ez vonatkoztatható az államot kiegészítő civil szervezetekre is.) Dénes Tamás és Farkas János szerint a 21. század információs reneszánsza, vagyis az „infosance” társadalom a jövő század regénye (295ff). A szerzők futorológiai képükhöz kifejezetten vállalják Jókai ihletését (252, 297–298).

Összevetve a reneszánsz gondolat-felszabadító (és az iparosítás-gépesítés kétkezi munka alól felszabadító) forradalma után jelenleg episztemológiai forradalom zajlik le, amely az infor-

máció és a tudás intellektuális iparának ad központi szerepet (301). Kétségtelenül a „probléma-megoldási lehetőségek” száma hatványosan megnő. De ha az intellektuális üzemek moguljai réteg-sovinizmusukat legyőzve kitekintenek elefántcsonttornyukból, a Világháború óta ennyi rommá bombázott „vívmánynak” nem lehettek szemtanúi. S rájöhetnek arra, hogy az egész világnak a Nyugat által való „kioktatása” eleddig nem hozta azt közelebb az infosance társadalom céljához, a békés „társadalmi összelégedettséghez” (302).

A tudás és az akarat ugyanis egymásra nem redukálható dimenziók! Ezért nem tudja a szabadelvű tudományosítás sem a történelmi hadakozásokat piaci alkuvá szelídíteni (Fukuyama, vö. Kant örökbékéjével). S az „információs közműveket” pedig a „középkori egyházi” cenzúra helyett (298) – főleg a társadalomtudományokban – más, újabb politikai tilalomfák kényszerítik propagandisztikus csőlátásra.

Végül meg kell említeni, hogy e nem éppen „pehelysúlyú” (élet)mű mind a recenzió írójának munkáját, mind az olvasóét nagyban megkönnyítette az európai szakirodalomban különben sokszor elhanyagolt, itt azonban írástudói alapossággal kidolgozott tárgy- és névmutató, amely az elméletet áttekinthetővé teszi. Mivel a szerzők például különbséget tesznek „evolúció” és annak magyar megfelelője, a gyakran idézőjelben írt „fejlődés” között is (23, 268) – s más szociológiában megszokott szakkifejezések újszerű használata miatt is, – nem lett volna felesleges a könyvhöz a strukturális matematika „jelmagyarázata” (356–70) mellett e munkában használt társadalomtudományi alap-terminológiát kifejtő szöszedetet is fűzni.

A mű egyrészt ismeretelméletileg és módszertanilag az ún. matematikai szociológia metrikus matematikáján akar túllépni, s másrészt túlmutatni (szociálbiológiailag) a humán társadalom önfejlesztési képességének hangsúlyozásával (információs „neoreneszánsz kor”, „infosance” (295–300) Marxnak a korabeli ipari társadalomra vonatkozó elméletén. A mű a nagyon elpolitizálódott magyar kultúréletben páratlan figyelmet érdemel.

Mint külhonban tanító szociológus meglepetéssel és büszkeséggel figyeltem fel a könyv bibliográfiájában arra is, hogy mondhatni minden jelentős társadalomtudományi munkát rendszeresen lefordították és lefordítanak magyarra. Dénes Tamás és Farkas János munkáját angol nyelvű „abstract” zárja le. A könyv nagyon megérdemelné, hogy a kölcsönösséget ígérő kozmopolita új világban angolul is megjelenjen.